

Дражен Н. Перић

Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Београд
dperic@bfspc.bg.ac.rs

УДК: 27-284:27-175

Есхатолошке димензије антрополошких појмова код Светог Апостола Павла

Сажетак: У раду се разматрају основне поставке теолошке антропологије Светог апостола Павла, у вези са значењем теолошко-антрополошких појмова „καὶνός ἄνθρωπος“ и „ὁ ἔσχατος Ἀδάμ“. Први појам „καὶνός ἄνθρωπος“ (нови човек) не подразумева само нешто „ново“ у односу на оно пређашње „старо“, већ, пре свега, представља нешто „коначно“, нешто што припада крајњем тренутку развоја и усавршавања. Другачије речено, израз „καὶνός“ изгледа да има све време једну есхатолошку конотацију. Појам „καὶνός ἄνθρωπος“ зацело има једно дубље и свеобухватније значење у смислу новог, потпуног, довршеног, завршеног, коначног, савршеног и есхатолошког човека. Други појам „ὁ ἔσχατος Ἀδάμ“ представља Последњег, Есхатолошког и Другог Адама, који је Господ са Небеса, Сам Господ Исус Христос — Нови и Савршени Човек. Оба израза у антропологији Светог апостола Павла имају превасходно христолошко-есхатолошки карактер.

Кључне речи: Апостол Павле, антропологија, Христос, Дух Свети, есхатологија, Адам, нови човек, καὶνός ἄνθρωπος, καὶνὴ κτίσις, κένωσις, ὁ ἔσχατος Ἀδάμ.

„Ако је ко у Христу, нова је твар,
старо прође, гле, све ново постаде“ (2. Кор. 5, 17)
„И обуците се у новог човека, сазданог по Богу
у праведности и светости истине“ (Еф. 4, 24)
„И обукосте се у новог, који се обнавља за познање,
према лику Онога који га је саздао“ (Кол. 3, 10)
„И рече Онај што седи на престолу:
Ево, све чиним новим“ (Откр. 21, 5)

1. Увод

Свети апостол Павле у својој антрополошкој терминологији задржава доста елемената старо јеврејског начина размишљања. Међутим, све несумњиво сведочи да код њега јелинско образовање и мисао не само да му нису били страни, већ да их широко примењује у своме учењу. Овде бисмо могли

поставити питање до које мере Павлова употреба грчкога језика и мисли мења његов јеврејски менталитет који је наследио из своје јудејске религије, и до које тачке у личности апостола Павла имамо „јелинизацију“ јудаизма, посебно у контексту антрополошке терминологије и проблематике.

Сваки покушај да се схвате теолошки и антрополошки појмови у Павловој мисли био би крајње површан уколико се не би истражили начини на који се у Павловом учењу употребљавају, а истовремено, и мењају како јеврејске, тако и јелинске категорије мишљења да би из њих произашло нешто ново, чисто хришћанско или павловско. Овде се треба подсетити општих оквира Павлове теолошко-антрополошке мисли и у њих сместити специфичне случајеве појмова и значења који се подвргавају измени. Апостол Павле несумњиво сагледава Бога и човека унутар библијских оквира стварања и историје спасења, онако како се они одвијају у личности Христовој и заједници Светога Духа, у Цркви. На тај начин, сваки израз и појам који се употребљава било да је јеврејског, било да је јелинског порекла пролази кроз овај филтер кроз који добија ново значење и нови садржај. Навешћемо овде у уводу само један пример појма „савести“ („συν-είδησις“) који често срећемо у Павловим посланицама. Јелинска мисао полази, хронолошки и суштински, од схватања човека као мислећег бића које на овај начин задобија свест о свету, али и о самом себи — заједно са поларизацијом која се налази у последњем и које га води у етичке дилеме и ка одређеној врсти „контроле“. Одавде јелинска мисао долази до етичког појма савести, који влада нарочито у време пре Новог Завета. Насупрот томе, код Јевреја основ познања налази се у Богу и Његовој речи, која ствара савест не у човековој мислећој структури, у његовом уму, већ у „срцу“ човека, на простору послушања и љубави.

Шта апостол Павле у овом случају чини, и на који начин описује и представља савест (са-знање) са хришћанске тачке гледишта? Апостол Павле овде на један врло занимљив начин прави одређену синтезу ова два приступа, тако што их мења и поставља их у један потпуно нови контекст. Савест, односно са-знање је и за њега наравно познање и самопознање, које обухвата одређену „контролу“, само што не извире више једино из човека и његових умних способности, већ првенствено из односа са Богом и ближњим, то је сада релациони појам. Човек сада познаје само зато што сама иницијатива потиче од Бога, односно, зато што је познат прво од Бога¹. Главна потка

¹ Код апостола Павла постоји оно познато и помало парадоксално место у посланици Галатима 4, 9 које гласи: „А сада познавши Бога или, боље, будући познати од Бога“. Овде видимо да наше људско познање Бога има и свој предуслов Божије познање нас људи! Апостол Павле хоће тиме да укаже на познату чињеницу целокупног хришћанског искуства, насталог из откривења и јављања Божијег у Христу и живог општења са Њиме, а то је истина да Бог не може никако бити за нас људе било који „објекат“, па отуда ни „објект познања“, јер Бог је Субјекат *par excellence*, увек и свагда Он је жива и истинска Личност. Зато и по-

овакве савести је сам Христос и човекови односи унутар Тела Христовог, Цркве. На тај начин, апостол Павле долази до ове оригиналне идеје да се човекова савест вреднује — суштински се остварује — не од ње саме, нити пак само и искључиво од Бога, већ од других, унутар заједнице Цркве².

Апостол Павле истиче слободан и љубавни однос са Богом и ближњим и на тај начин долази до љубави као основне гносеолошке категорије. Он целокупну гносеологију, на супрот јелинској мисли, измешта на поље љубави (1. Кор 8, 2–3)³ и љубав тако од „практичне“ и „сентименталне“ категорије постаје гносеолошки појам. На овај начин, не долази се до одбацивања јелинске мисли, јер и даље је овде реч о савести са гносеолошким и критичким садржајем, који дозвољава употребу овог појма међу незнабошцима (у смислу који износи апостол Павле у Рим 2, 14–15). Међутим, апостол Павле овде врши корениту измену самог појма, сада он „савест“ представља у стриктно хришћанском смислу речи тако што јој одузима сваку врсту антропоцентричности и сваку могућност аутономије на начин на који је она поимана у јелинској мисли. Могли бисмо овде додати да многи од нас и данас употребљавају овај појам у јелинском или, како би се изразио апостол Павле, у незнабожачком смислу речи. Сада измењено значење појма „савести“, по апостоу, формирано је првенствено у личности Христовој и заједници Духа Светога, дакле, у хришћанској заједници Цркве где задобија нешто испкупитељско што се налази у љубави. Тако човекова свест, савест, односно сазнање „συν-είδησις“ укључује истовремено умно и етичко сазнање у хришћанско духовном искуству схваћено као богочовечански, саборни, еклисиолошки акт, који се налази и остварује тек у заједници Бога и човека, оствареној и оствариваној у Христу Богочовеку. Човек се више не одређује по томе шта је по себи (per se), по својој суштини (материјалној или духовној), већ по свом слободном и љубавном односу с Богом и другима.

Појам „καινός“ (καινός ἄνθρωπος, καινή κτίσις, καινή διαθήκη)

На овај начин апостол Павле врши промену целокупне онтологије, даје нам једну сасвим нову хришћанску онтологију, која ће касније играти кључну

знање Бога може бити само у слободном општењу са Њиме, у личној и љубавној заједници. А општење и однос у слободи значи првенствено однос добровољан, то јест однос који је могућ само у љубави.

² Упореди следећа места код Светог апостола Павла: 1. Кор 8, 7–13; 1. Кор 10, 29 и 2. Кор 5, 11.

³ 1. Кор. 8, 2–3: „Ако ли неко мисли да нешто зна, још ништа није сазнао као што треба знати. А ако неко љуби Бога, тога је Бог познао“. Овде апостол Павле свакако да није имао за циљ да понизи или сасвим порекне знање као такво, него, пре свега, да изрази хришћанску истину и искуство о битној зависности познања од љубави, то јест о агапијском карактеру хришћанске гносеологије.

улогу у хришћанској философији отаца Цркве. Уопште говорећи, сви антрополошки појмови као што су тело, телесност, душа, дух, ум, срце итд., подлежу сличним променама у апостоловој мисли. Ово се дешавало због тога што су такве промене омогућавале апостолу Павлу да употребљава јелинске антрополошке обрасце, као нпр. супротности тело — душа, телесно — духовно, материјално — духовно, итд., а да на овај начин никако не ствара неке нове онтичке категорије или дуалистичке форме (нео)платонске или друге природе. Тако један антрополошки појам као што је „тело“, за њега постаје „шатор“ из „кога нећемо да се свучемо... него да се обучемо“ (2. Кор 5, 1–4). Ово би се лако могло схватити неоплатонски — али истовремено представља најсветију и најпозитивнију хришћанску онтолошку категорију, која у ствари пројављује онтолошки однос Христа, Цркве, ехаристије и сваког верника. Дакле, то је један појам који изражава не само недељиви интегритет човека, већ и његов начин вечног постојања, односно вечни живот и спасење. Ова унутарња промена и прерада садржаја значења одређених појмова којој је изложена јелинска „мудрост“ у Павловом учењу, распростире се у суштини на целокупну његову теолошку и антрополошку мисао.

Све ово могли бисмо рећи да указује на нешто што је ново, на одређену новину у теологији и антропологији апостола Павла. У знаменитој петој глави своје Друге посланице Коринћанима апостол незнабожаца, свестан овога новог стања, објављује: „Ако је ко у Христу, нова је твар; старо прође, гле, све ново постаде“ (2. Кор. 5, 17). У овој апокалиптичкој објави нарочито су карактеристичне речи „нова твар“ и „све ново“. Наиме, онај ко је Христов и са Христом, он представља нову твар, нову творевину. Као што је прва творевина била нешто изузетно, један потпуно нови свет који је произишао ни из чега, тако и сада у Христу („ἐν Χριστῷ“) имамо ново стварање или пресаздавање у коме све учествује кроз обнављање. Ово бисмо слободно могли назвати, владавином Христовом међу људима, што представља нешто сасвим ново: једно ново стање, нови живот. То је нови век, век после Христа (тј. по Христу),⁴ нешто што се не бележи само у историјским књигама као некаква пука хронологија, већ као прелазак човечанства у нову есхатолошку епоху, односно ступање свакога од нас у нови живот, у ново царство.

Апостол Павле објављује да „пролази обличје овога света“ (1. Кор. 7, 31), што значи да ће доћи до корените промене света, али не и до ништавила и

⁴ Нови завет чине две ствари. Прво, он поново дели време. Више не очекујемо спасење. Оно је ту у Христу, иако расплет његове парусије још увек предстоји. Друго, Нови завет рекапитулира, „персонализује“ читаву икономију спасења у Христу. О свему овоме опширније видети студију: Oscar Kullman, ΧΡΙΣΤΟΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΣ. Χρόνος καὶ ἱστορία στὴ ζωὴ τοῦ ἀρχέγονου χριστιανισμοῦ, Ἀθήνα 1980.

нестајања његове природе као такве, него ће се само обновити, васпоставити у Христу Духом Светим и постати обитавалиште много савршеније. Ово се свакако односи на човека, јер човек само у Христу постаје „**нова твар**“ (2. Кор. 5, 17)⁵, „**нови човек**“ (Еф. 4, 24; Кол. 3, 10), односно сâм „бог по благодати“. Само „у Христу“, у Којем се укидају закони природе, обновљен је целовит човек, односно васпостављена је целовита „икона“ Божија у човеку и све оно што је изгубљено у првом човеку, у првом Адаму. С друге стране, сада само „у Христу“, као Другом и Новом Адаму⁶, Духом Светим, пали и стари човек задобија првобитну красоту и славу Божију; човек постаје обоготворен, са-уподобљен невидљивом Богу Оцу, охристовљен, одуховљен и обожен човек. Исти напакон бива ослобођен од ропства греху и смрти, постаје уистину слободан и отворен за потпуну и непрестану заједницу⁷ са Богом. Све ово се постиже првенствено захваљујући Васкрсењу Христовом које и представља тај нови почетак. Кроз Њега и у Њему имамо и нови почетак, нову твар и новог човека. Могло би се чак рећи како сматра о. Георгије Флоровски,⁸ да је то један есхатолошки почетак који представља коначни корак на историјском путу спасења. Тако постоји мишљење да и сâм израз „**καινός**“ (καινός ἄνθρωπος, καινή κτίσις, καινή διαθήκη, καινά πάντα) не подразумева само нешто „ново“ у односу на оно „старо“ или нешто у уобичајном и конвенцијалном смислу речи, већ, пре свега, на нешто „коначно“, што „припада крајњем тренутку развоја и усавршавања“. Другачије речено, израз „**καινός**“ изгледа да има све време један есхатолошки акценат. Када је реч конкретно о појму „**καινός ἄνθρωπος**“, „нови човек“ јесте нови, не само и једино у односу према старом човеку, већ овде има и једно дубље, свеобухватније значење у смислу новог, савршеног, потпуног, довршеног, завршеног, коначног и есхатолошког човека. Он већ сада јесте такав после оваплоћења и васкрсења Христовог, али само у личности Христовој, односно „**ἐν Χριστῷ**“ како се изражава много пута апостол Павле, и такав ће се јавити у Христу, Духом Светим, у свом новом, вечном и

⁵ Уп. Ἀνέστη Γ. Κεσελόπουλου, Ἄνθρωπος καί φυσικό περιβάλλον (σπουδή στον ἅγιο Συμεών τό Νέο Θεολόγο), ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1992, 200.

⁶ Опширније о Христу као Новом Адаму види у студији: Др Мирко Ђ. Томасовић, *Нови Адам. Тајна човека у светлосћии дидлијско-лиџуријско-свешћошћачкој ѿоимања*, Београд-Атина 2003.

⁷ Свети Григорије Богослов у својој Беседи на Богојављење 38, 13 каже: „Какво је то богатство доброте! Каква је то тајна ради мене! Имао сам удела у лику (његовом) и нисам сачувао; сада Он узима удела у телу моме да би и лик спасао и тело обесмртио. И (тако) другу заједницу заједничари (δευτέρα κοινωνεῖ κοινωνίαν), много преславнију од оне прве (при стварању), утолико што је тада дао нама оно боље, а сада узима удела у лошијем“. Цитирано према: Свети Григорије Богослов Архиепископ Цариградски, *Празничне беседе*, превео са грчког Епископ Атанасије, Требиње-Врњачка Бања 2001, 57.

⁸ Протојереј Георгије Флоровски, „О ‘бесмртности’ душе“ у зборнику: *Црква је Живој. Изабране беседе, есеји и сџудије*, приредио Матеј Арсенијевић, Београд 2005, 277, ф. 12.

коначном есхатолошком постојању, које ће представљати заједничарење у блаженом и вечном животу Тројичног Бога.

На исти начин могли бисмо рећи да и свеколика твар⁹ сада бива кроз Њега и Њиме пресаздана и васпостављена. Бог је сада, у Јединородном Сину који се родио као човек, као Нови Адам основао нову заједницу, Нови завет са творевином који ће бити вечан. Ово значи да је Христос као Нови Адам једини прави и вечни посредник између Бога и творевине у коме је она нашла слободни вечни савез са Богом, тј. своје вечно постојање. На овај начин, рођењем Сина Божијега као човека остварен је онај првобитни план Божији о творевини, који је први човек одбио, а то је да целокупна твар има слободну љубавну заједницу са Богом кроз једнога човека и на тај начин живи слободно и вечно. Онда у првом стварању човек је створен после све твари, сада пак је обратно, јер пре нове твари, односно новог стварања¹⁰, ствара се нови човек. Јер се први он рађа, и онда се свет преображава и обнавља у њему¹¹.

Господ наш Исус Христос је донео ову новину, нови живот, нови есхатолошки начин егзистенције, зато што је као Бог постао човек и у Себи као Богочовеку поставио човека на један нови и јединствен начин. Исто тако, у нови однос и заједницу са Собом довео је људску природу, али и Себе, Своју Божанску природу, коју сада на нови и савршенији начин сједињује са човеком. Веома смело о томе ће говорити после свети Григорије Богослов истичући: „И каква је то о нама велика тајна? Обнављају се природе (καίνοτομοῦνται φύσεις — по новоме се постављају природе), и Бог поста-

⁹ У посланици Колошанима апостола Павла (Кол. 1, 15–20) Христос је прворођени „прије сваке твари“ (Кол. 1, 15); „Њиме би саздано све“ (Кол. 1, 16); „и Он је пре свега и све у Њему постоји“ (Кол. 1, 17). Христос је и „Прворођени из мртвих“ (Кол. 1, 18), и „кроз Њега (благоизволи) Бог да измири све са Собом... и оно што је на земљи и оно што је на небесима“ (Кол. 1, 20). Овде ћемо још додати да оно што ову перикопу из Посланице Колошанима, са становиштва христолошког а пре свега сотириолошког значаја, чини јединственим у Новом Завету несумњиво јесте употреба речи „све“ (πάντα), која се среће не мање од девет пута у овој превасходно христолошкој химни (Кол. 1, 15–20). Христос тако савршава спасење не само ради човека, односно људског рода, него и ради целокупне и свеколике твари.

¹⁰ Опширније о новој твари и новом стварању у Христу и повезаности са његовим васкрсењем дао је патријарх антиохијски Игнатије: „Christ has died to the old world, and His resurrection has inaugurated the New Creation by reconciling everything and everyone to His Father (2 Cor 5: 14–21). The “Passover” of Jesus is the ultimate Event of New Creation” (Ignatius IV Patriarch of Antioch, *The Resurrection and Modern Man*, trans. by Stephen Bigham, St Vladimir’s Seminars Press, Crestwood, New York 1985, 31).

¹¹ Види о томе код светог Јована Златоуста који каже: „Καὶνὴ λέγεται ἀπὸ τοῦ χρόνου καὶ ἀπὸ τῆς φύσεως τῶν ἐν αὐτῇ γενομένων, ὅτι πάντα ἀνεκαινίσθη, καὶ πρῶτον ἄνθρωπος, δι’ ὃν τὰ πάντα. Ἴνα δὲ μὴ τις λέγῃ· Ὁ οὐρανὸς ὁ αὐτὸς, ἡ γῆ, καὶ τὸ κυριώτατον ἀπάντων ἄνθρωπος· καὶ (l. καὶνὸς) νόμος ἐδόθη, καὶναι ἐντολαί, καὶνὴ ἡ χάρις διὰ τοῦ λουτροῦ, καὶνὸς ἄνθρωπος, καὶναι ἐπαγγελίαι“ (Ἰωάννου Χρυσόστομου, Σύνοψις τῆς Παλαιᾶς τε καὶ Καινῆς, ὡς ἐν τάξει ὑπομνηστικοῦ, Προθεωρία, PG 56, 313).

је човек¹². Овде се истиче да у оваплоћењу не само да се људска природа обнавља, него се и друга, Божанска природа, ако можемо тако да кажемо, такође обнавља или, прецизније речено, по новоме се поставља. Овде бисмо могли поставити питање на који се то начин Божанска природа може обнављати, ту је верно преведено са јелинског изворника да се обе природе у Христу приликом оваплоћења на нови начин постављају. А то заправо значи да се оне на нови начин сада доводе у однос, заједницу и јединство, и Божанска природа према људској, а не само човечанска према Божанској. И то је та богочовечанска новина. Христос је заиста највећа и најважнија новина и то не само за нас људе и за читаву творевину, него и за самога Бога. Јер је сада апсолутни и трансцендентни Бог Себе довео у један сасвим нови однос са човеком. И то је тај нови завет или нови савез. Бог се очовечио и дао Себе на један нови начин човеку и са њим ступа у једну нову заједницу и тиме ствара ту суштинску новину која представља једину стварну и спасоносну новину. И то је оно што насупрот мудрому Соломону¹³ истиче Свети Јован Дамаскин рекавши: „Онај који је савршени Бог, постаје савршени човек, и тиме се остварује оно што је од свега новог најновије, **једино ново под сунцем**, чиме се открива неизмерна сила Божија. Јер, шта је веће од тога да Бог постане човек?“¹⁴.

3. Христолошко-пневматолошка димензија Павлове антропологије

Господ наш Исус Христос јесте уистину та новина и први нови човек, савршени човек који се јавио у нашем свету и животу, и управо због тога апостол Павле говори да ми треба да се у Њега обучемо кроз веру и крштење: „Јер сте сви синови Божији вером у Христа Исуса. Јер који се год у Христа крстите, у Христа се обукосте“ (Гал. 3, 26–27). Апостол Павле много пута у својим посланицама понавља и наглашава (укупно 164 пута говори о томе) да **живот новог човека јесте живот у Христу** („ἐν Χριστῷ“)¹⁵. Овде треба нагласити да живот у Христу није само есхатолошки, него да истински предокушај новог живота у Христу пројављује се сад и овде, у Цркви као Телу Христовом, односно у самом Христу. „**Нови човек**“ је само онај који

¹² Беседа 39, 13: На Свето Просветљење. Цитирано према: Свети Григорије Богослов Архиепископ Цариградски, *Празничне беседе*, превео са грчког Епископ Атанасије, Требиње-Врњачка Бања 2001, 77.

¹³ Књига Проповедникова 1, 9.

¹⁴ Свети Јован Дамаскин, *Источник знања: Тачно изложење њавославне вере* 3, 1, прев. С. Јакшић, треће издање, Јасен, Београд-Никшић, 2001, 236.

¹⁵ О том новом животу и животу у Христу по апостоу Павлу подробније погледати у трећем поглављу докторске дисертације јеромонаха Атанасија Јевтића, *Еклисиологија Светиој Айосиола Павла*, Врњци-Требиње 2006, 210–240.

је крштен и живи у Христу и са Христом добровољно са-страдава, умире и са-васкрсава и на тај начин се усавршава, обожује и спасава. Примајући свету тајну крштења као корен новог живота и почетак поновног рођења, јер по Господњим речима: „ако се ко не роди водом и Духом, не може ући у Царство Божије“ (Јн. 3, 5), човек ступа у нову заједницу са Богом, а у свetim тајнама Миропомазања и Евхаристије, које следе после Крштења, он бива причасник васкрслог, непропадљивог и прослављеног Тела Христовог, односно почиње да живи новим животом у Цркви.

Овај нови живот започиње са једним чином смрти старог човека и суштинском заједницом са Христом, Духом Светим у Цркви. У светој тајни крштења верни оставља и свлачи „старог човека“ и укида „тијело греховно“ да би започео нови живот „у Христу Исусу“. Овај призив и предодређење човека за овај нови живот постојало је још од пре стварања света у Божијој вољи, као што нам сведочи апостол Павле: „Благословен Бог и Отац Господа нашега Исуса Христа, који нас је благословио у Христу сваким благословом духовним на небесима. Као што нас изабра у Њему пре постања света да будемо свети и непорочни пред Њим, у љубави, предодревивши нас себи на усиновљење кроз Исуса Христа, по благонаклоности воље своје“ (Еф. 1, 3–5).

Живот у Христу новог човека обично се описује и презентује код апостола Павла на више начина, и то као: „благослов“ (Еф. 1, 3), „правда Божија“ (2. Кор. 5, 21), „помирење“ (2. Кор. 5, 19), „искупљење“ (Рим. 3, 24), „спасење“ (2. Тим. 2, 10), „освећење“ (Рим. 6, 22), „живот“ (Рим. 6, 4), „мир“ (Еф. 2, 14–17). По апостоу Павлу, постоји једно друго дубље и суштинско значење и поимање новог човека „у Христу“. Нови човек, по апостоу, не живи просто „у Христу“, већ живи Христос у њему и испуњава му целокупну свест и биће његово. Зато може да каже: „Са Христом се разапех. А живим — не више ја, него живи у мени Христос, а што сад живим у телу, живим вером Сина Божијег, који ме заволи и предаде себе за мене“ (Гал. 2, 19–20). На тај начин, могли бисмо рећи да само „ја“ човеково, одређује се од самог Христа који живи у њему. А то нас доводи до закључка да живот новог човека је у ствари Сам Христос. Из тог разлога, у Православљу је избављење, оправдање и спасење схваћено као понављање и продужење у нама живота Христа Богочовека, који је за нас постао образац и мера наше људске природе, то јест нови, потпуни и истинити човек, Нови и Последњи Адам. Због тога су у Цркви избављење, искупљење и спасење схваћени као наше оживљење и обожење у Христу. Нама остаје само да се уобличимо и учествујемо у Христу, и да се сјединимо и заједничаримо с Христом, с Његовим Телом и Његовим животом. Управо то претпоставља апостол Павле када много пута понавља израз „Христос у вама“ (Рим. 8, 10; 2 Кор. 13, 5; Гал. 4, 19; Кол. 1, 27) или тврдња „докле се Христос не уобличи у вама“ (Гал. 4,

19). На тај начин целокупно понашање и живот новог човека, мисли и деловања његова у ствари су енергије самога Христа, који тако испуњава целокупно биће његово. Ово све, наравно, не значи да апостол Павле сматра да на овај начин нови човек губи своју слободу¹⁶ у Богу. Дешава се управо супротно, силом и благодаћу Духа Светог¹⁷ то охристовљење човека претпоставља слободно поистовећење слободне воље човекове са Христовом вољом. Управо због тога апостол Павле, преклањајући колена своја пред Оцем Господа нашега Исуса Христа, моли се говорећи: „да вам по богатству славе своје даде силу да ојачате Духом његовим у унутарњем човеку. Да се Христос вером усели у срца ваша“ (Еф. 3, 16–17).

Овим постаје јасно да, по учењу апостола Павла, „нови човек“ у Христу се ствара и остварује силом и благодаћу Духа Светога¹⁸. Нови човек је човек у Духу Светом. Хришћански живот и постојање започиње изливањем и примањем Духа Светога. Тако, у крштењу сваки новокрштени прима Духа Божијега, по речима апостола Павла. „Али се опрасте и посветисте и оправдасте именом Господа Исуса Христа и Духа Бога нашега“ (1. Кор. 6, 11). Духом Светим човек се уздиже и на ниво усиновљења о чему нам јасно говори апостол: „А пошто сте синови, посла Бог Духа Сина свга у срца ваша, који виче: Ава, Оче! Тако ниси више роб, него син; ако ли си син, и наследник си Божији кроз Христа“ (Гал. 4, 6–7). Дух Свети живи у сваком вернику (Рим. 8, 9). Нови човек бива вођен Духом Светим, „јер које води Дух Божији, они су синови Божији. Јер не примисте духа ропства, да се опет дојите, него примисте Духа усиновљења којим вичемо: Ава, Оче! Овај Дух сведочи нашем духу да смо деца Божија“ (Рим. 8, 14–16; Гал. 5, 18). Из свега реченога сасвим је јасно да је учење апостола Павла о новом човеку, односно његова теолошка антропологија тесно повезана са његовом христологијом и пневматологијом. Христологија представља темељ на којој је постављена антропологија, али су и једна и друга пневматолошки условљене у самим својим коренима. То управо и јесте разлог зашто у односу сваког човека са Христом Дух Свети није напросто неки појединчев помоћник у досезању Христа, него је он оно „у“ или „кроз“, то јест оно у чему он бива учесник у Христу. Управо због овога се нови човек остварује у Христу Духом Светим

¹⁶ Проблем и питање слободе је суштинско у антропологији апостола Павла. Слобода је претпоставка и истовремено садржина тог новог живота, новог човека, пошто је стање старог човека било, у ствари, стање робовања и неслободе.

¹⁷ Животворна енергија и сила Духа Светога не даје се човеку на аутоматски и магичан начин. Потребна је сарадња и настојање човека да живи по вери и љубави у сагласности са својим првобитним и коначним одређењем. У томе човек треба да буде вођен Духом Божијим (Гал. 5, 18). Када човек, међутим, не следи Духа Светога, лишен је животворне енергије Божије и постаје телесан. Управо зато Павле поручује: „Не жалостите Светога Духа Божијега, којим сте запечаћени за дан избављења“ (Еф. 4, 30); „Духа не гасите“ (1. Сол. 5, 19).

¹⁸ О новом човеку „у Христу“ и „у Духу Светом“, по апостолу Павлу, нешто опширније видети и у: Κωνσταντίνου Β. Σκουτέρη, *Ἱστορία Δογμάτων, τόμος 1^{ος}*, Ἀθήνα 1998, 141–145.

или, то можемо рећи и на други начин, нови се човек пројављује и остварује кроз Христа у Духу Светом.

4. Христос — „ὁ ἔσχατος Ἀδάμ“

Учење о „новом човеку“ (*καινός ἄνθρωπος*) представља најважнију садржину антропологије Новог Завета уопште, а посебно место у сагледавању и тумачењу овог појма припада свакако теолошкој антропологији апостола Павла¹⁹. Он у експлицитнијем виду анализира и презентује теолошку антропологију, која је латентно присутна у хришћанском учењу. Могли бисмо рећи да као што је христологија апостола Павла у исти време и сотириологија, тако је и његова теологија истовремено и антропологија, односно теолошка антропологија. Свако његово тврђење о Богу уједно је и тврђење о човеку. Своје учење о човеку апостол развија у једном христолошко-сотириолошком смислу, говори о условима човековим у којима се он налазио пре доласка Господа Исуса Христа. Тако говори о још неискупљеном човеку, с једне стране, и о човеку искупљеном у Христу, односно о новом човеку и новом животу у Христу, с друге стране. Говори се о човеку какав је био под законом и о човеку вере, затим о човеку заробљеном и подвргнутом греху и смрти и човеку ослобођеном од греха и смрти. На тај начин апостол не прихвата новог човека потпуно независно од старог, него старог човека греха посматра обновљеног благодаћу Христовом у човека „новога који се обнавља за познање, према лику Онога који га је створио“ (Кол. 3, 10). Одавде је веома јасно да Павле своју теолошку антропологију посматра у зависности и органском јединству са његовом христологијом²⁰. Ова повезаност се јасно може уочити и на многим другим местима у посланицама апостола Павла, а посебно се то види у поређењу човека Исуса Христа према првом човеку Адаму²¹, међу којима постоји пуни реципроцитет аналогije, што се посебно може видети у посланици Римљанима (Рим. 5, 12–21). Тако, као што су кроз једног човека, првог Адама, у свет ушли грех и смрт, кроз његову непослушност многи посташе грешни и умиру, тако још више, по-

¹⁹ Овде наводимо само неке студије које директно третирају теолошку антропологију апостола Павла: Ἰωάννου Καλογήρου, *Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος περὶ ἀνθρώπου. Συμβολή εἰς τὴν χριστιανικὴν ἀνθρωπολογίαν ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου*, Θεσσαλονίκη 1952. Ἰω. Καραβιδόπουλου, *Εἰκὼν Θεοῦ καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ παρὰ τῷ ἀποστόλῳ Παύλῳ. Αἱ χριστολογικαὶ βάσεις τῆς Παυλείου Ἀνθρωπολογίας*, Θεσσαλονίκη 1964. Β. Ἰωαννίδου, *Ὁ μυστικισμὸς τοῦ Ἀπ. Παύλου, Ἀθήναι 1957. Π. Χρήστου, Ἡ πνευματικὴ Μεταμόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν ἀπόστολον Παῦλον*, Γρ. Παλ. 40 (1957), 240–252.

²⁰ Ἰωάννου Καλογήρου, *нав. дело*, 4, 15, 27.

²¹ Опширније поређење ова два човека, односно два Адама види у студији: Др Мирко Ђ. Томасовић, *Нови Адам. Тајна човека у свейлостии дидлијско-лиїурїјско-свейїооїачкої њоимања*, Београд-Атина 2003. Такође погледати и студију: Veselin Kesich, *The first day of the new creation. The Resurrection and the Christian Faith*, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York 1982, 150–153.

слушањем једног човека Исуса Христа, Другог Адама, излива се изобилно благодат и дар Божији на многе. „Јер ако се преступом једнога зацари смрт кроз једнога, тим пре ће они који примају изобиље благодати и дар праведности у животу царовати кроз једнога Исуса Христа. Тако, дакле, као што једним преступом дође осуда на све људе, тако и једним оправдањем дође на све људе оправдање живота. Јер као што кроз непослушност једнога човека посташе многи гријешни, тако ће и кроз послушност једнога постати многи праведни“ (Рим. 5, 17–19). Овај паралелизам и поређење је највише омиљено код апостола Павла што се може видети и на другим местима, као што је сљедеће: „Први човек Адам постаде душа жива, а последњи Адам дух који оживљује (...) Први човек је од земље, земљан; други човек је Господ са неба. Какав је земљани, такви су и земљани, и какав је небески, такви су и небески. И као што носисмо слику земљанога, тако ћемо носити и слику небескога“ (1. Кор. 15, 45–49).

Однос који постоји између ова два човека, првог Адама према Другом и Последњем Адаму, у оба ова паралелизма и поређења сасвим је јасан. Први Адам одговара старом човеку (παλαιός ἄνθρωπος), човеку греха и несавршеном, док је „ὁ ἔσχατος Ἀδάμ“ — Последњи, Есхатолошки и Други Адам сâм Господ Исус Христос, Нови и Савршени Човек „који греха не учини, нити се нађе превара у устима његовим“ (1.Петр. 2, 22). Укратко, он као такав **представља прототип и парадигму Новог човека**, од кога икону носи сваки који је у њему и кроз њега обновљени човек и који ће се назвати нови човек благодати у Христу. Тако и када апостол Павле говори о првом Адаму, то чини из разлога да би показао савршенство и надмоћ „Другога Адама“ Христа наспрам првога и да би на тај начин показао да само у Другом, Новом, Последњем и Есхатолошком Адаму, први Адам, стари и несавршени човек налази своје спасење, назначење и циљ, односно своје истинско постојање, пуноћу и савршенство²². Јер, у Другом Адаму, у Христу, нама је дато далеко више неголи у првом Адаму. Управо због тога Икономија-Домострој спасења у Христу није просто повратак првome Адаму, нити је Тајна Христова као Црква просто повратак на првобитно стање првих људи у Рају, него је то нешто свакако далеко узвишеније или, да се изразимо речима апостола Павла у посланици Ефесцима (Еф. 3, 18), то је зацело нешто далеко шире и дуже и дубље, и више од тога. То је, по светим Оцима: „нови свет Црква Христова и Нови Рај“²³.

²² Чињеница да Христос није историјски постојао у време Адамовог стварања овде није од значаја. Свакако је логично да Христос, који је циљ целе материјалне и духовне творевине, долази касније него Адам, пошто све ствари иду од несавршености ка савршености. Христос као највиша човекова реализација, природно, чини циљ човековог узлажења и јединства са Богом, као и почетак и крај историје.

²³ Св. Симеон Нови Богослов: „ὅτι νέος κόσμος ἢ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία καὶ νέος παράδεισος“, *Еѣщичко слово* 2, 7. (SCh 122, 366–389).

Управо да није реч о једноставном повратку на првобитно стање прародитеља, већ о коренито новом стању и постојању у „изобиљу благодати“ у Христу, по речима апостола Павла, врло јасно нам говори свети Јован Златоуст тумачећи посланицу Римљанима 5, 17, кад каже: „Није Христос само толико донео користи колико је Адам нанео штете, него далеко више и веће... Зато апостол није овде рекао просто ‘благодат’, него ‘изобиље (περισσεῖαν) благодати’. Јер није само да онолико колико смо требали за искорењење греха, толики смо део од благодати добили, него и далеко више. Јер смо и казне ослобођени, и зло смо свако скинули са себе, и поново смо рођени, и васкрсли смо, пошто је стари човек сахрањен, и искупљени смо, и освеђени смо, и доведени у усиновљење, и оправдани смо, и постали смо браћа Јединороднога, и наследници и сутелесници Његови постасмо, и сачињавамо Тело Његово (=Цркву), и сједињени смо (с Њиме) тако као тело са главом. Све ово је Павле назвао ‘изобиљем благодати’, показујући да ни смо добили само лек одговарајући рани, него и здравље, и лепоту, и част, и славу, и достојанства која далеко превазилазе нашу природу... Јер много више него што смо дуговали, унео је Христос, и толико више колико је малена кап наспрам бескрајног океана“.²⁴ Из наведених Златоустових речи, које зацело правилно тумаче апостола Павла, јасно се види да је у Христу наша људска природа уздигнута до божанских висина и димензија²⁵ и да је то оно што бисмо могли назвати хришћански антрополошки максимализам. Овде је реч о христолошко-антрополошком максимализму који пружа неограничене могућности човештву.

Ради **Новога човека**, усталом, створена је у почетку човекова природа, а исто тако и ум и душа ум и разум смо примили да бисмо Христа спознали, жељу да бисмо ка Њему жудили, памет смо стекли да бисмо Њега држали у сећању, јер када смо стварани, Он је био Праобраз. Стари Адам није парадигма Новоме, него је Нови Адам парадигма онеме староме. Ако се некада и каже да је Нови Адам рођен по подобију онога старога, то је због пропадљивости коју је онај стари увео, а овај Нови наследио, да би уз помоћ Својих лекова излечио болест природе и, као што каже апостол Павле, „да би живот прогутао оно што је смртно“ (2. Кор. 5, 4). Тако, код нас који смо најпре спознали старога Адама, ствара се утисак да он због своје природе представља праобраз Новога Адама — док за Онога коме је све пред очима и пре но што задобије своје постојање, стари Адам представља слику Другога Адама, створен је, дакле, према његовом лику и образу, али није га сачувао у себи, или боље рећи похитао је ка томе образу, али га није

²⁴ Св. Јован Златоуст, Тумачење на посланицу Римљанима: омилија 10, 2: РГ 60, 476–7. Превод овог пасуса преузет је из: Јеромонах Атанасије Јевтић, *Екслиологија Св. Айосiшoлa Пaвлa*, Врњци-Требиње 2006, 48–49.

²⁵ Ср. Јеромонах А. Јевтић, *нав. дело*, 49.

стекао. Отуда се збило да је Закон примио онај стари Адам, а одржао га и испунио овај Нови. Такође и само послушање Богу је слободно затражено од старога, а Нови је био послушан, и то је показао „до смрти, и то до смрти на крсту“ (Флп. 2, 8), како каже апостол Павле.

Управо због тога апостол Павле говори да треба да се од старога човека обнављамо²⁶ у Новога, да се „преображавамо обновљењем ума свога“ (Рим. 12, 2) и да растемо у новог човека обнављаног на познање Онога по чијем смо лику и створени (Кол. 3, 10)²⁷. Хришћански живот удостојава и оспособљава човека да буде прави и истински човек. Истински православни, црквени живот ослобађа човека, очовечује човека, он заиста обистињује и оистињује човека. Стога је Нови човек у Цркви, у Христу, највећа афирмација, потврда и прослављење човека. Зато и живимо и чинимо све у Цркви, у хришћанском животу и делању, не ради нечега другога, него ради Христа, са Христом и у Христу, јер Христос и јесте први Истински, Нови Човек, Савршени Човек као Богочовек. Морамо овде да нагласимо и то: ако се Христос сагледава као Личност и Човек *par excellence*, онда богословље апостола Павла не може да не развије веома високо гледиште о човеку. Због тога и говоримо о теолошкој антропологији апостола Павла која је сва христолошка и христоцентрична. Тако у светлу Павлове христологије, антропологија превазилази дијалектику палог људског стања. Стога човек постаје уистину човек, савршени човек, по апостоу Павлу, једино у личности Христовој, односно ако у потпуности задобије свој прави идентитет у односу на Бога, ако је истински сједињен са Богом у Христу, Духом Светим. Тајна личности Христове, оно што апостол Павле много пута понавља кад употребљава израз „у Христу“ („ἐν Χριστῷ“), јесте оно што ово омогућује. Због тога, наша мера, назначење и циљ и јесте, по речима богомудрог апостола, „да сви достигнемо у Човека савршена, у меру раста пуноће Христове“ (Еф. 4, 13).

5. Закључне мисли

Захваљујући личности Господа нашега Исуса Христа, ми се поучавамо и просвећујемо да бисмо разумели како човек у свом животу и историји

²⁶ Овај израз „обнављање“ (ἀνακαίνισις, ἀνάπλασις, ἀναμόρφωσις...) је веома омиљен апостоу Павлу, па ће вероватно под његовим утицајем бити прихваћен од већине јелинских отаца да би на што бољи начин представили све богатство Христовог дела и приноса за обнову човека и целокупне твари. Нешто више и конкретније о томе погледати у студији: Παναγιώτη Κ. Χρήστου, *Τὸ μυστήριον τοῦ ἀνθρώπου*, Θεσσαλονίκη 1991, 52–56.

²⁷ Многи су после следовали ову линију мишљења коју проналазимо код апостола Павла и у Старом Завету, обједињујући тему Христа — Иконе Божије са темом из Књиге Постања човека — по икони Божијој. Поставља се јасна разлика да је Христос Икона Божија, а да је човек икона Христова, што ће рећи икона Иконе. Тако Ориген недвосмислено вели: „Прворођени од све творевине је икона Божија... а човек је створен по икони Божијој“ (Против Келса 6: PG 11, 1393B). А свети Јован Златоуст такође понавља „По икони Христовој, јер је по икони свога Творца“ (*Тумачење на посланицу Колошанима*: омилија 8, 2: PG 62, 353).

може да постане права и истинита личност. **Христос је Нови и савршени Човек.** Он је најсавршеније људско биће, Човек *par excellence*, личност по превасходству, он је узор, мера и образац за човека. Начин на који се Христос пројављује у историји као савршени и Нови Човек, по апостолу Павлу, могли би, између осталих, да карактеришу и следећи елементи.

1. Прво и основно обележје јесте „**кеносис**“ (κένωσις) — самоунижење, самосмиравање, самоиспражњење, испражњење себе од себе на неки начин. Тим кенотичким ставом Он се одриче своје аутономије, своје аутаркичности, своје самодовољности. Тако да данас можемо да приметимо да пут којим је кренуо савремени човек, пут аутономизације и аутаркије, пут самодовољности долази у сушту супротност са личношћу Христовом, који је, по апостолу Павлу, „унизио себе и смирио себе“, понизио се, снисходио до краја и ставио се на располагање Богу и људима. Зато богомудри апостол, да би изразио ово чудо беспримерног смирења, испражњења и човекољубља, употребљава управо овај необично снажан и уједно чудан израз за оваплоћеног Бога логоса: „ἐκένωσεν ἑαυτόν“ (Флп. 2, 7)²⁸. Апостол у том контексту подстиче: „Зато нека је у вама иста мисао која је и у Христу Исусу, који будући у обличју Божијем, није сматрао за отимање то што је једнак са Богом, него је себе понизио узевши обличје слуге, постао истовјетан људима, и изгледом се нађе као човек. Унизио је себе и био послушан до смрти, и то до смрти на крсту“ (Флп. 2, 5–8). Тако, дакле, пут којим човек треба да иде да би постао савршен, по Павловом схватању, јесте унижење себе, самоиспражњење и умртвљивање сопствене аутономне воље ради љубави Христове.

2. Друго битно обележје Новог и савршеног човека, по апостолу Павлу, јесте свакако **љубав**, и то она љубав која је спремна да иде до жртвовања самога себе. Пуни, потпуни или савршени човек јесте онај који је способен да себе жртвује ради Христа и других. Због тога нам апостол поручује: „Угледајте се на Бога као дјеца вољена. И живите у љубави као што је и Христос нас љубио и предао себе за нас као принос и жртву Богу на пријатан мирис“ (Еф. 5, 1–2). Управо кроз ликове својих светитеља, мученика, подвижника, аскета и других угодника Божијих Црква нам сведочи и показује овај образац „кенозе“ и љубави, покоравања и жртвовања себе из несечичне љубави према Христу и ближњем. Црква, дакле, сведочи да човек проналази свој хришћански идентитет када живи у љубави, када се облачи „у љубав која је свеза савршенства“ (Кол. 3, 14) и када даје и дарује себе другоме. Јер љубав је тај дивни и чаробни покретач дарован човеку од Бога да би могао да иступи из себе и да посегне у заједницу са Д/другим. Треба, значи, схва-

²⁸ Јустин Поповић, *Тумачење Посланица Филијљанима и Колошанима Свейої Аїосїола Павла*, Београд 1986, 40. Види о томе исто: Ἰωάννου Χρυσόστομου, Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολήν, Ὀμιλία Ζ', PG 62, 231.

тити да је права љубав увек и жртва или у најмању руку претпоставља ту спремност на жртву. Зато подстиче и саветује апостол Павле: „Молим вас, дакле, браћо, ради милости Божије, да дате телеса своја у жртву живу, свету, угодну Богу, као своје духовно богослужење“ (Рим. 12, 1). „Кроз Њега (=Исуса), дакле, непрестано да приносимо Богу жртву хвале, то јест, плод усана које исповедају Име његово. А добротинство и заједништво не заборавајте, јер се таквим жртвама угађа Богу“ (Јев. 13, 15–16).

3. Још једно важно обележје Христа као Новог и Савршеног човека по апостолу Павлу, јесте уствари **пројављивање нашег истинског идентитета, наше боголикости, нашег новог бића и живота у Христу, али и Христа у нама**. Човек се вером и љубављу отвара, општи и пружа Богу, али не у намери да тиме умилостиви и придобије Бога, него да се прикладно сједини с Њиме, да се уподоби Њему, да буде подобан и погодан да прими у себе живот као благодат, живот као дар љубави, живот као „перихорисис“ (узajамно прожимање) љубави Божије и љубави људске. Управо због тога апостол Павле саветује и говори хришћанима: да се „саобразе Христу“, да се у њима „уобличи лик“ Христа, Сина Божијег и Сина Човечјег. То значи да се у њима пројави и покаже стварни хришћански идентитет новог човека, односно истинско боголико лице човека, богослична личност човека створена и обновљена према лику Христа Богочовека, односно „према лику Онога који га је саздао“ (Кол. 3, 10). Ово свакако можемо повезати и са оним у светој тајни крштења када кажемо да треба да се „уобличимо по обличју Христовом“, као што нам каже апостол Павле, онда то свакако значи да треба да се покажемо и пројавимо као истински синови Божији по благодати, у Сину Божијем по природи, облагодaђени Духом Божијим, којим је и Христос као Богочовек облагодaђен и запечаћен²⁹.

4. И на крају од велике је важности истаћи да нам **Христос својим славним васкрсењем показује Себе као Новог и савршеног човека, као Последњег, Есхатолошког Адама, по Светом апостолу Павлу**. Показује нам тиме да човек не треба и не може да нађе компромис са смрћу, односно не може никад да се помири са њом. Јер човек је саздан за бесмртност, а ту бесмртност не може постићи сам, него само захваљујући захвату Божијем и предавањем себе Богу. „Устајући из гроба“ Христос је са Собом „васкрсао васколики род Адамов“, читав род људски, сваког човека. Апостол посебно наглашава и суштински повезује Васкрсење Христово и васкрсење мртвих. „Јер као што у Адаму сви умиру, тако ће и у Христу сви оживети“ — „јер пошто је кроз човека смрт, кроз човека је и васкрсење мртвих“ (1. Кор. 15, 22–21). Овде, као што видимо, апостол Павле инсистира на томе да је целокупна природа сажета у једној личности. Искуства индивидуалног живота

²⁹ Јеромонах Атанасије Јевтић, *Духовни животи виђен из православне антропологије*, Богословље, св. 1 и 2, Београд 1985, 76.

после пада спречавају нас да видимо и да разумемо тај егзистенцијални однос једног човека према читавом човечанству, односно једне личности према целокупној природи. Тако, не схватамо како се у Адамовој личности свеколика човечанска природа одсеца од могућности живота, а, са друге стране, како у Христовој Личности природа, опет свеколика, „саваскрсава“, преображава се и обнавља. Отуда васкрсење Христово означава почетак новог стварања и рођење новог есхатолошког нивоа постојања³⁰.

Човек је биће призвано да буде носилац и сведок вечног и истинитог живота. То његово природно призивање постало је Христовим Васкрсењем из мртвих најдубља стварност човека и свеколике творевине. Јер од третунка Христовог Васкрсења људска природа, људско биће и творевина у целини, заквашени су једном за свагда квасцем вечног и истинитог живота. Први васкрсли из мртвих, „прворођени из мртвих“ (Кол. 1, 18), Христос Господ, постаје Васкрситељ свих и свега, Првенац свих оних који ће у Њему и Њиме васкрснути у онај незалазни и последњи Дан. Поуздана вера потврђује да је Христос васкрсао и да је Он постао Првина и Првенац оних који ће васкрснути из мртвих, поставши тиме Зачетник Новог Човечанства, не више човечанства рађаног да умире и нестаје, него рођеног да вечно живи. Оваква вера сада постаје оса око које се окреће наше биће и наш живот, као и биће света, у његовом прошлом, садашњем и будућем постојању.

Eschatological Dimensions of Anthropological Terms in St. Paul the Apostle

Summary: This paper discusses the basic principles of theological anthropology of St. Paul in regard to the meaning of theological and anthropological concepts of „καινός άνθρωπος“ and „ὁ ἔσχατος Ἀδάμ“. The first term „καινός άνθρωπος“ (new man) does not just consider something “new” compared to previous “old”, but above all, it represents something “final”, something that belongs to the final moment of development and perfecting. In other words, the term „καινός“ seems to have all the time an eschatological connotation. The term „καινός άνθρωπος“ certainly has a deeper and more comprehensive meaning in terms of a new, complete, finished, completed, final, perfect and eschatological man. The second term, „ὁ ἔσχατος Ἀδάμ“, represents the Last, the Eschatological and Second Adam that is the Lord from heaven, the Lord Jesus Christ Himself — New and Perfect Man. The both terms in the anthropology of St. Paul have primarily christological — eschatological character.

Keywords: Paul, anthropology, Christ, the Holy Spirit, eschatology, Adam, the new man, καινός άνθρωπος, καινή κτίσις, κένωσις, ὁ ἔσχατος Ἀδάμ.

³⁰ V. Kesich, *нав. дело*, 177.